

Llengua i immigració en la Catalunya contemporània

Imaginaris de l'altre i actituds lingüístiques dels parlants arran de la immigració murciana

NARCÍS IGLÉSIAS *Universitat de Girona*

RESUM: Aquest article analitza la immigració murciana a Catalunya de les dècades de 1920 i 1930 en el marc de les ideologies lingüístiques. A partir de documents de tipologia diversa en què els immigrants són subjectes més o menys directes, s'exposen els components que conformen l'imaginari de l'altre, entre els quals cal comptar la llengua. En cada grup els imaginaris de l'altre no són estàtics: fruit del contacte de llengües i cultures, els imaginaris i les actituds lingüístiques evolucionen. Alhora, la nova realitat sociolingüística que origina l'arribada de murcians a Catalunya fa emergir zones de marcatge (des del gentilici fins a la designació de l'espai). Per damunt les fronteres ideològiques que designen noves i velles nominacions, en aquest article també s'analitzen diferents casos de convergència lingüística i la biografia lingüística d'un parlant. Aquesta aproximació històrica a les ideologies lingüístiques dels parlants a Catalunya mena finalment a plantejar problemes teòrics i metodològics de la sociolingüística.

PARAULES CLAU: Ideologies lingüístiques, immigració, llengua catalana, sociolingüística històrica.

ABSTRACT: This article analyses the arrival in Catalonia of immigrants from Murcia in the 1920s and 1930s from the point of view of the respective language ideologies. On the basis of documents of various kinds having more or less directly the immigrants as subjects, it presents the components which go to make up the image of the other, and more specifically the language. In each group the image of the other is never a static one: as a result of the contact of languages and cultures, images and linguistic attitudes evolve. At the same time, the new sociolinguistic situation created by the immigrants' arrival throws up markers, from demonyms to place names. Crossing over the ideological borders which assign new and old names, the article also examines various cases of linguistic convergence and the linguistic biography of one speaker. Lastly, this historical approach to the language ideologies of speakers in Catalonia leads to the posing of some theoretical and methodological problems of sociolinguistics.

KEYWORDS: Language ideologies, immigration, Catalan language, historical sociolinguistics.

En el context de la sociolingüística catalana, s'han publicat diversos estudis exemplars que, des de metodologies i propòsits diferents, han focalitzat el seu àmbit d'anàlisi en la manera com els parlants es relacionen amb la llengua, o més

concretament com els parlants viuen la situació de bilingüisme als països catalans i quines relacions identitàries emergeixen.¹ Aquests estudis tenen en comú un plantejament bàsicament sincrònic. I, de fet, no hi ha hagut aproximacions en què s'hagi tingut en compte la perspectiva històrica. Tot i aquest buit, des d'un plantejament teòric, en el seu últim llibre Josep M. Nadal (2007, p. 13-14) ha deixat apuntat l'interès d'una aproximació com aquesta: «en la historia de las lenguas no podemos olvidar los sentimientos de sus hablantes porque son una parte de la propia historia. La objetividad, pues, exige tomar en cuenta los sentimientos de los hablantes». El fet de recompondre diferents subjectivitats ens hauria d'acostar a una visió més complexa, i per tant més objectiva, de la relació dels parlants amb la llengua, tant o més, en tot cas, que la que poguessin oferir les metodologies basades en altres criteris.

1. Marc acadèmic

Des de l'àmbit anglosaxó, es troben exemples d'aproximacions en què es té en compte la perspectiva històrica, tot i que no són habituals.² Aneta Pavlenko (2004b) ha comparat narracions autobiogràfiques d'immigrants publicades en el decurs del segle XX als EUA, i ha arribat a conclusions molt suggeridores respecte a les vivències d'adquisició de l'anglès per part de determinats immigrants en moments històrics diferents. Pavlenko (2004b) ha vinculat les experiències individuals amb el marc social i polític general conduint la interpretació cap a una relació entre les actituds dels parlants davant la llengua i l'imaginari ideològic de cada moment. Així, per exemple, en testimonis de finals del segle XIX l'autora constata una integració no problemàtica al món de llengua anglesa (hi ha poques referències a aquests processos d'aprenentatge, i les que hi ha presenten l'aprenentatge com a fàcil i no problemàtic), fet que Pavlenko interpreta com una mostra de tolerància lingüística als EUA d'abans de la Primera Guerra Mundial. En els testimonis de finals del segle XX, en canvi, els immigrants defensen els drets de la seva llengua de partida, fet que l'autora atribueix al clima d'intolerància lingüística de finals del

1. En tots aquests casos, el seu corpus es basa en fonts orals i, per tant, sense una perspectiva històrica textual interessada en els testimonis del passat. Tot i ser plantejats en metodologies molt diverses, es podria destacar: *Alacant: la llengua interrompuda* de Brauli Montoya (1996), *Franja, frontera i llengua: conflictes d'identitat als pobles d'Aragó que parlen català* de Josep L. Espluga i Arantxa Capdevila (1995), *De què vas, tio?* de Joan Pujolar, o *Dolor de llengua* d'Enric Larreula (2002). D'altra banda, aquest article s'ha dut a terme gràcies al projecte d'investigació «Las representaciones de la lengua catalana en la historia», amb referència FFI2008-04496/FILO (2008-2011), sota la direcció de Josep M. Nadal. Vaig presentar una primera aproximació al tema d'aquest article, orientada sobretot al corpus i als primers resultats de l'anàlisi, en una comunicació al V Congrés Català de Sociologia (UAB, 17 i 18 d'abril de 2009).

2. En el recent estat de la qüestió sobre la recerca sociolingüística pel que fa a les actituds lingüístiques, Vandermeeren (2005, p. 1318-1331) no esmenta cap aproximació històrica sobre aquesta línia de recerca.

segle XX.³ L'estudi de Pavlenko (2004b) remet a un focus microsociolingüístic (les actituds i representacions individuals) com a base interpretativa d'un marc macrosociolingüístic general: els immigrants com a col·lectiu i el seu imaginari lingüístic en el decurs de tot el segle XX. Així doncs, el seu estudi de cas, d'una banda, posa en relleu la importància de les fonts escrites biogràfiques per als estudis microsociolingüístics, i de l'altra, vincula dos plans d'anàlisi aparentment antagònics, el pla microsociolingüístic i el macro.

Tot i que en el context acadèmic català no s'ha intentat aquesta mena d'aproximacions amb un enfocament diacrònic,⁴ la perspectiva del passat pot ser de gran interès a l'hora de conèixer com els parlants del català en aquest cas –però es podria estendre a totes les llengües sobretot amb tradició escrita– s'han relacionat amb la seva llengua i amb les altres que d'una manera o altra hi han conviscut, tant en diferents àmbits d'ús com en diferents contextos culturals. L'àmbit d'anàlisi de la sociolingüística històrica no s'hauria de limitar a les elits culturals i els estats, o qualsevol altra institució o grup organitzat, sinó que també podria ser la dels individus reals i concrets, que d'una manera o una altra també han tingut les seves actituds, les seves idees i les seves experiències davant el fet lingüístic.

2. Metodologia i objecte d'estudi

En el context català, el fenomen de la immigració murciana de les dècades de 1920 i 1930 ha merescut nombrosos estudis des de disciplines com la geografia humana o la història política, però, tot i la importància social i cultural del fenomen, no ha merescut cap estudi enfocat des de la sociolingüística històrica, o més concretament des de les ideologies lingüístiques.

2.1. Camp d'anàlisi

Tal com ha posat de manifest Fredrick Barth (1998, p. 10-14) des de l'antropologia social, els mateixos actors consideren com a rellevants i significatius determinats trets de la identitat, que pot estar configurada per components molt diversos, entre els quals el fet lingüístic. En el nostre estudi, els immigrants murcians perceben que l'imaginari de la catalanitat està configurat per components tan diferents com el

3. Aquestes narracions se centren més en la transformació econòmica que no pas en la identitat lingüística. Fa poc, Woolard (2008, p. 185) ha interpretat l'estudi de Pavlenko en el marc de les ideologies lingüístiques.

4. En un estat de la qüestió recent sobre els estudis de sociolingüística a Catalunya, Emili Boix (2006, p. 85-86) ha traçat les principals línies de recerca dutes a terme en les últimes dècades, entre les quals no esmenta la perspectiva històrica de les ideologies lingüístiques.

nivell de vida, els hàbits gastronòmics, les diverses pràctiques quotidianes o la llengua.

A partir del corpus de testimonis que descriuré més endavant (veg. § 2.3), aquest article centrarà la seva anàlisi en l'imaginari de la catalanitat per part dels murcians i, alhora, l'imaginari de l'immigrant per part dels catalans: en aquesta anàlisi es mostraran els prejudicis respecte a l'altre en cada col·lectiu i els processos en curs un cop els dos imaginaris, cultures i llengües entren en contacte (veg. § 4). La immigració murciana féu emergir el concepte de l'altre en totes dues cultures, i no és en va que el gentilici d'origen hagués passat a adquirir nous valors semàntics, de caràcter negatiu, tal com analitzaré a l'apartat 5.1. No és sols el marcatge del gentilici que entra en joc en la designació de l'altre, sinó que els mateixos topònims esdevenen límits de grup, tal com analitzaré a l'apartat 5.2.

De l'anàlisi que proposo es desprèn que no hi ha un únic imaginari de l'altre, ni de la catalanitat ni de l'immigrant, i que el conjunt d'idees i prejudicis preconcebuts no és una realitat estàtica, sinó que és dinàmica i canviant: d'aquí que proposi parlar d'*itinerari d'aprenentatge* per analitzar l'evolució tant en el coneixement lingüístic individual com en la configuració d'un imaginari personal sobre la pròpia experiència lingüística. En aquest sentit, analitzaré diferents casos de convergència lingüística (veg. § 6.1) i l'evolució individuada d'una biografia lingüística particular (veg. § 6.2).

Aquest article combina, per tant, dos camps d'anàlisi principals: les ideologies lingüístiques i la història. Aquest creuament de disciplines permet, en paraules d'un dels seus principals teòrics, «mettre en évidence la manière dont les acteurs inventent, réinventent, négocient et construisent le concept de langue (Gal-Woolard 2001) dans un contexte historique donné» (Duchêne 2009, p. 135). L'aproximació d'aquest estudi depassa, alhora, el camp d'anàlisi del corrent anglosaxó *language ideologies* i també presenta punts de contacte amb la manera d'analitzar les *ethnic boundaries* per part de l'antropologia social i els prejudicis per part de la sociologia i la psicologia social. Barth (1998, p. 6) ha interpretat les *ethnic boundaries* en aquest sentit: «ethnic identity is a matter of self-ascription and ascription by others in interaction, not the analyst's construct on the basis of his or her construction of a group's «culture»». L'enfocament d'aquest article és deutor de l'interès acadèmic pels prejudicis i les seves incidències en contextos lingüísticament complexos; sobre aquest tema, la sociolingüística catalana disposa d'aportacions fetes des de la sociologia, com el referent clàssic de Rafel Lluís Ninyoles (1982),³ amb *Idioma i prejudici*, o des de la psicologia social, com el mateix estudi de Suay (2004).⁵

5. Segons la tradició lingüística o la disciplina, s'han utilitzat termes com *actitud*, *consciència*, *ideologia*, *representacions*, *imaginari* (Kremnitz 2008, p. 28). Sobre les ideologies lingüístiques com a disciplina tractada des de la sociologia i l'antropologia en el món anglosaxó, vegeu B. B. Schieffelin i K. A. Woolard (1998); per a un estudi de cas aplicat a la llengua catalana des d'aquest marc acadèmic, vegeu

2.2. Problemes metodològics

Un plantejament d'aquesta mena presenta uns límits evidents: el corpus objecte d'anàlisi és forçosament finit i, a més, l'investigador no pot respondre a totes les preguntes que serien necessàries de cara a un estudi sistemàtic de cada una de les variables que poden intervenir en les actituds, les representacions i les conductes dels parlants. La sola elaboració del corpus per a un estudi en sociolingüística històrica d'aquesta mena planteja seriosos problemes d'identificació de les fonts pertinents. Aquesta limitació metodològica també ha estat subratllada per altres disciplines que també situen l'individu (o el parlant) en el centre dels seus estudis: la història de les mentalitats n'és un bon exemple.

Concretament Carlo Ginzburg (2006) ha teoritzat aquesta qüestió. Davant aquells corrents historiogràfics que parteixen de la base que els individus han de quedar reflectits en «el nombre i l'anonimat», mitjançant «l'estudi quantitatiu de la societat del passat», el treball de Ginzburg qüestiona les bases metodològiques d'un enfocament historiogràfic com aquest i advoca per no renunciar a determinades fonts: «Si la documentació ens ofereix la possibilitat de reconstruir no només masses indiferenciades, sinó personalitats individuals», conclou Ginzburg (2006, p. XVI), «fóra absurd rebutjar-la». Ara bé, aquesta òptica situa l'estudi de les mentalitats davant diferents problemes: el primer d'aquests, «encara que no l'únic», segons el mateix Ginzburg (2006: IX), «l'escassetat de testimoniatges sobre els comportaments i les actituds» dels individus anònims. La dificultat documental i metodològica no hauria de significar, però, el silenci perpetu dels *voiceless* i, en el nostre cas, el seu imaginari lingüístic.

Encara que el llibre de Ginzburg representi una contribució als reptes de la història general de les mentalitats, planteja uns problemes que es poden estendre a l'àmbit de la sociolingüística històrica, obligada a treballar amb testimonis escrits i, per tant, condemnada a no disposar de fonts orals de primera mà a les quals poder interrogar sobre unes determinades qüestions. Aquesta disciplina, sia de l'àmbit català o d'altres àmbits, treballa habitualment amb uns conceptes establerts per marcs acadèmics que no donen presència ni protagonisme als parlants: aquests no són subjectes protagonistes dels relats historiogràfics. Ho ha apuntat Jan Blommaert (1999, p. 5) a *Language Ideological Debates*:

The fact remains that language history as something that pertains to speakers, to societies, to social and cultural systems, is only rarely the history used

Woolard (2008). Respecte a una discussió teòrica recent sobre termes com *actituds* o *identitat*, amb voluntat d'integrar tant perspectives de diferents disciplines –des de la sociologia fins a la psicologia social– com tradicions lingüístiques, sobretot anglosaxones i francòfones, vegeu A. Joubert (2009). Respecte al prejudici, vegeu el clàssic *The Nature of Prejudice* de G. W. Allport (1954); per a un tractament més recent d'aquest tema, plantejat a mig camí entre la sociolingüística i la psicologia, vegeu R. Brown (1995).

in linguistics or adjacent sciences. References to the past are still, by and large, impressionistic or *prima facie*, and quite a bit of idealization goes on when it comes to understanding the historical forces that made us speak, write, listen, read and the way we do now. It is our ambition to add to the history of language and languages a dimension of human agency, political intervention, power and authority.

La perspectiva d'incorporar la intervenció dels parlants en la història de les llengües esdevé tot un repte. Una aproximació d'aquesta mena topa amb dificultats d'identificació i selecció de les fonts. Encara més, un cop s'aconsegueix establir el corpus, cal tenir present que no totes les fonts permeten respondre a les mateixes preguntes. Per exemple, en l'anàlisi de les actituds i les conductes dels immigrants respecte a la llengua catalana, seria molt important poder sistematitzar les variables que condicionen la tria de llengua, tal com actualment des de la psicologia social s'estudia de manera sincrònica (Colin Baker 1992). Aquesta metodologia comporta, d'acord amb Suay (2004, p. 97), «una anàlisi de la conducta de tipus interactiu, en què la conducta no és únicament l'acció de triar una llengua, sinó la connexió entre aquesta acció i les contingències associades, incloent-hi antecedents i conseqüències. Per tant, l'ambient és un component inherent a la conducta, i constitueix un objecte d'avaluació necessari per a comprendre-la i predir-la». Una anàlisi com la del present article, en què la tria de llengua és una dada pertinent, no podrà donar compte de totes aquestes variables: les fonts escrites ni sempre es plantegen aquest aspecte, ni sempre permeten deduir les vinculacions entre antecedents i conseqüències en la tria de la llengua. Més aviat al contrari: la informació respecte a aquestes qüestions és limitada i, en alguns casos, inexistent. La sociolingüística històrica ha de tenir en compte aquesta mena de límits metodològics en les seves aproximacions actitudinals, sense que això impliqui renunciar a explorar les actituds i conductes dels parlants del passat: el repte de l'investigador en sociolingüística històrica és, per dir-ho en paraules de Labov (1972, p. 100), «to make the best use of bad data». La documentació històrica pot ser escassa i fragmentària, però no pot ser el pretext per deixar d'analitzar fenòmens sociolingüístics fonamentals en la història dels parlants: tal com ha assenyalat a *Language Ideological Debates* Jan Blommaert (1999, p. 1), un dels referents internacionals de la disciplina: «The socioculturally motivated ideas, perceptions and expectations of language, manifested in all sorts of language use and in themselves objects of discursive elaboration in metapragmatic discourse, seem to have no history».

Recentment, des de l'àmbit francòfon, diferents estudis emmarcats sovint en corrents de la sociolingüística anglosaxona com les ideologies lingüístiques –recollits a Aquino-Weber *et alii* (2009)– s'han plantejat els problemes, els mètodes i les bases epistemològiques de la sociolingüística històrica. Andres Kristol (2009,

p. 26-27), per exemple, ha reflexionat al voltant del problema de les fonts en els estudis de sociolingüística històrica en relació amb la sincrònica, amb observacions ben interessants; vegem-ne un parell:

Alors que la sociolinguistique moderne crée elle-même ses corpus, par les méthodes d'enquête qui conviennent aux objectifs qu'elle se fixe, la sociolinguistique historique n'est pas en mesure d'en faire de même. Les sources sur lesquelles elle travaille la précèdent. Leur inventaire est clos et –mis à part quelques surprises heureuses et ponctuelles– elles sont déjà connues. Dans la mesure où elles existent, elles existent en nombre limité. L'information disponible est toujours lacunaire, et lorsque les documents manquent, il n'est plus possible de les susciter...

L'art du travail en sociolinguistique historique consiste donc à identifier les documents du passé qui se prêtent à une lecture sociolinguistique, de les constituer en corpus, et de développer les méthodes d'analyse qui conviennent à la nature du corpus ainsi constitué.

Justament aquest pla de treball és el que detallo tot seguit: el corpus de documents que he establert i les característiques tipològiques principals que presenten els documents triats (veg. § 2.3). Més endavant, exposaré els resultats de l'anàlisi en els apartats que seguiran.

2.3. *El corpus*

A l'hora d'analitzar les actituds dels parlants i l'imaginari de l'altre en una situació de contacte com la que va representar la immigració murciana a Catalunya de les dècades de 1920 i 1930, m'he basat en quatre fonts principals: *Viatge en transmiserià* de Carles Sentís (1994), «Lluís López del Castillo» de Gabriel Pernau (1997), *De Lorca a Barcelona* de Julián Mateos (1994) i *Els altres catalans* de Francesc Candel (2008). D'entrada, convé subratllar que aquests testimonis presenten una tipologia textual molt diversa, que condiona la manera com queda recollida la veu dels immigrants; per això, passo a descriure les característiques textuais més importants de cada cas.

El testimoni de Sentís (1994) neix com a reportatge periodístic escrit amb la tècnica d'infiltració i es publica al setmanari *El Mirador* entre 1932 i 1933 amb el títol «Múrcia, exportadora d'homes». El periodista és testimoni directe dels fets i, per tant, la representació dels immigrants apareix filtrada pel seu punt de vista, és a dir, els protagonistes no participen de manera conscient en el subministrament d'informació al reporter, tot i que hi ha nombrosos casos en què els immigrants tenen presència de manera directa en aquest reportatge mitjançant diàlegs o

citacions reproduint discurs directe. El reportatge testimonia diverses etapes del procés: des del moment que els murcians emigren de la seva terra i fan les gestions per agafar el *transmiserià*, l'autobús que els portarà a Catalunya, fins a la seva arribada i establiment al lloc de destinació. El gruix del reportatge, però, és el trajecte en el *transmiserià*: en aquesta part, el periodista retrata les persones que emigren, les relacions que hi ha entre elles, o bé les diferències d'actitud i de coneixement entre els mateixos immigrants. Aquest aspecte, com veurem, és determinant a l'hora d'analitzar les diferents representacions de la catalanitat que transportaren els murcians que es van establir a Catalunya. De totes les fonts del corpus, Sentís és la que ofereix més informació dels immigrants com a col·lectiu, tot i focalitzar sovint l'atenció en persones determinades.⁶

El cas de Lluís López del Castillo és tot un altre tipus de font. El gènere amb què està plantejat aquest testimoni escrit és una entrevista, la qual cosa pressuposa la interacció de dues veus, el periodista i la font, a partir d'una planificació de la informació tant per part d'una veu com de l'altra. Per bé que no és una entrevista presentada amb el mètode de pregunta-resposta, la veu de López es reporta sovint de manera directa, amb nombroses citacions literals. La veu del periodista no és present de manera directa, s'erigeix en la veu en off que condueix, planifica i reporta les experiències vitals de la seva font. Per raó de la tipologia textual d'aquest testimoni, és la font més rica d'aquest article pel que fa a informacions sobre les actituds i conductes lingüístiques individuals. Les principals experiències reportades estan centrades sobretot en una sola persona i, eventualment, en els seus familiars més directes (pares, avis i oncles). En aquest document, els immigrants com a col·lectiu, per tant, no són una veu significativa.⁷

La tercera font és la biografia *De Lorca a Barcelona* de Julián Mateos. En aquest cas, Mateos relata de manera autobiogràfica les seves experiències vitals: el jo real i el jo narratiu coincideixen. Mateos va escriure aquesta biografia a 81 anys i, per tant, el seu testimoni escrit s'alimenta del seu record personal. Mateos, nascut a El Amarguillo (Lorca) el 1913, presenta el perfil vital i individual més diferenciat respecte a la gran majoria de murcians: abans d'emigrar, havia treballat en un

6. Com explica el mateix Sentís (1994, p. 11), va ser Cabot qui «trobà un títol general que, pel so, recorda els transsiberià, el tren de les novel·les i les revolucions de Rússia». El llibre consta de 3 grans parts: la primera està dedicada a «La situació sobre el terreny» (p. 17-38); la segona, a «Vint-i-vuit hores en transmiserià» (p. 39-62); i la tercera, a la vida dels murcians emigrats a Catalunya i al sud de França (p. 63-124). Aquests reportatges no es van poder publicar a la dècada de 1930, ja que van crear molta polèmica i hi va haver fortes pressions per avortar la iniciativa. Pel que fa al que representa aquest reportatge com a novetat de model periodístic en el context català de l'època, vegeu l'estudi de J. M. Casasús (1989).

7. L'entrevista a López del Castillo forma part d'un llibre d'entrevistes fetes per Gabriel Pernau a 16 catalans provinents de la immigració, recollides sota el títol *El somni català: 16 històries d'arrelament*. La riquesa del testimoni de López del Castillo, per tant, s'explica pel fet de formar part d'un projecte editorial en què la vivència de la catalanitat és un objectiu central del llibre.

despatx i en una farmàcia i havia col·laborat en la premsa local, de manera que en arribar a Barcelona de seguida es va relacionar amb el món teatral i cultural barceloní. És significatiu que tan bon punt arribat s'establís a la plaça Lesseps en un pis de lloguer, quan la majoria de murcians van anar a parar en barraques de barriades com la Torrassa. És més, la seva ascensió social va ser ràpida: poc després de la guerra va fundar diverses empreses. El cas de Mateos ofereix, per tant, un testimoni poc representatiu de l'experiència del comú de la immigració murciana; la seva particularitat, però, ajuda a complexificar l'anàlisi de les actituds i conductes.⁸

L'última font important del corpus és tot un clàssic entre els documents sobre la immigració a Catalunya: *Els altres catalans* de Francesc Candel (2008). Aquest llibre té l'origen en l'article «Los otros catalanes» publicat el 1958 a la revista *La Jirafa*, la bona recepció del qual va ser l'estímul necessari perquè Candel passés a plantejar-se, a proposta de Josep Benet, un llibre sobre el mateix tema. Candel va escriure el llibre durant el 1963 i va veure'l publicat el 1964. És el testimoni més difós del corpus que analitzo, se n'han fet diverses edicions, l'última de les quals és del 2008, la primera que es publica íntegra, amb els fragments censurats sota el franquisme inclosos. Candel, nascut el 1925 a las Casas Altas, va emigrar de petit a Barcelona i es va establir a Montjuïc. El gruix del seu reportatge està dedicat a la immigració andalusa de les dècades de 1950 i 1960, tot i que també hi ha retrats periodístics d'abans de la guerra a partir de records personals d'infantesa o d'altres fonts, com amics i coneguts; atesos els propòsits del meu article, aquests són els capítols que analitzaré d'aquest testimoni. Pel que fa al corpus, finalment convé apuntar que en el decurs de l'anàlisi també recorreré a fonts menors, per matisar o completar algun punt.

3. La immigració murciana a Catalunya: realitat i representació en l'esfera pública

Tot i que l'arribada significativa d'immigrants a Catalunya es remunta a les últimes dècades del segle XIX, fins a la dècada de 1930 la societat catalana no va prendre consciència que estava assistint a un procés de transformació social i cultural transcendental. Els estudis més seriosos daten d'aquesta època.

8. Mateos va publicar un altre llibre en una línia similar, *Murcianos en Cataluña* (1990). El gruix d'aquest llibre està dedicat a murcians amb «notoriedad profesional, política, financiera o social» (Mateos 1990, p. 49), en què, tot i fer el retrat d'una vintena llarga d'aquest perfil de murcià establert a Catalunya, no hi ha informació sobre actituds i representacions: Mateos (1990, p. 49-178) s'interessa per aquests personatges en qualitat d'amics o coneguts seus, i en la mesura que són persones que han aconseguit «notoriedad». Així i tot, els primers capítols tenen un caràcter autobiogràfic, focalitzats en la gent que va conèixer durant la seva infantesa a Lorca. Per aquest motiu, eventualment incorporaré alguna referència d'aquesta part en el meu article.

3.1. Les xifres del fenomen

El 1935, l'economista i estadístic Josep Vandellós, a hores d'ara valorat com un clàssic del pensament demogràfic, va publicar dos importants llibres sobre aquesta qüestió: *La immigració a Catalunya* i *Catalunya, poble decadent*.⁹ En el primer, a partir del cens de 1930, estimava que de 2.791.292 habitants de Catalunya, 550.602 no havien nascut a Catalunya, és a dir, un 19,72%, mentre que «a la ciutat de Barcelona, el nombre de no catalans que hi habitaven era 375.082, que representa una proporció del 37'1 per 100». A partir d'un altre sistema de càlcul, recentment Joaquín Arango (2007, p. 21) ha tornat a donar unes xifres bastant similars: per al període 1911-1920, calcula una migració neta de 224.000 persones, i per al període 1921-1930, 322.000: sumant aquestes xifres parcials d'Arango, el nombre total d'immigrants fins al 1930 depassa el mig milió de persones, igual com les xifres de Vandellós.

Vandellós (1935) i Arango (2007) també analitzen les regions de procedència. Vandellós (1935, p. 62-63) conclou que la majoria provenien de Llevant (199.991 h, un 7'16% del total), seguit d'Aragó (118.346 h, un 4'24% del total) i Andalusia oriental (55.872 h, un 2 % del total). L'ordre de les regions de procedència no era el mateix si es miren les xifres de la ciutat de Barcelona. Vandellós (1935, p. 62-63) donava aquestes xifres:

	Habitants	Percentatge del total
València	88.298	8,78
Aragó	81.368	8'08
Múrcia	50.725	5'04
Andalusia	42.756	4'25

El fenomen de la immigració a la dècada de 1930, doncs, presenta unes xifres importants i converteix Catalunya en el centre d'atracció d'una macroregió que s'estén fins a Múrcia i Almeria. És el que ha conclòs Arango (2007, p. 33) en el seu estudi: «El gros dels immigrants va continuar provenint de la macroregió migratòria que constituïa l'àrea d'influència del complex a què hem fet al·lusió, formada per la resta de Catalunya, Aragó, el País Valencià, les Illes Balears i les províncies de Múrcia i Almeria, però la força d'atracció de l'imant barceloní es projectà cada cop més sobre els confins meridionals de l'esmentada macroregió. Podem afirmar que

9. Aquest darrer, en paraules de la prestigiosa demògrafa Anna Cabré (2007, p. 14), «ha estat llibre de capçalera de molts pensadors importants al nostre país». Vandellós, encara segons Cabré (2007, p. 14), «estava al dia dels darrers desenvolupaments de la metodologia que ara anomenariem demogràfica, basada en la teoria de les poblacions estables». Sobre una valoració global de Vandellós i la seva obra, vegeu Jordi Pascual (1985). Per a altres estudis anteriors a Vandellós i el debat públic a la premsa durant les primeres dècades del segle XX, vegeu Termes (1984, p. 129-154).

aquesta macroregió va representar en aquell temps el mercat de treball de la indústria catalana». ¹⁰

La immigració, doncs, a la Catalunya de 1930 ja tenia un pes significatiu, tot i que ha pogut quedar mitigat per la dimensió de les dècades 1950-1970 i per la dels últims anys. Arango (2007, p. 20) s'hi ha referit per destacar-ne la importància com a tret gairebé distintiu i fundacional de la Catalunya contemporània:

Eclipsades pel fulgor i la proximitat de les dues grans onades ulteriors –les que van tenir lloc entre els anys cinquanta i setanta del segle XX i les actuals, que han estat de caràcter internacional–, les migracions que tingueren Catalunya com a destinació durant el primer terç del segle XX queden freqüentment relegades a les golfes de l'oblit. Això no obstant, quan s'observen de prop, les que es van registrar entre els anys 1915 i 1930 no desmereixen les posteriors en impacte i significació. Les taxes d'immigració d'aquells anys tampoc no difereixen gaire de les que es registraren durant el tercer quart del segle XX quan Catalunya va adquirir plenament la condició de societat receptora d'immigració que ha constituït d'aleshores ençà una de les seves principals senyes d'identitat.

3.2. *El murcianisme: La immigració, un debat públic i polític*

Com acabem de veure, la societat catalana de la dècada de 1930 va acollir milers de persones, i no és per atzar que precisament d'aquesta dècada tinguem el tou més consistent de reaccions públiques tant en l'àmbit polític com periodístic. Des de la història del catalanisme, Termes (1984) i González (2004) coincideixen a observar que la immigració fou tema de debat polític en diferents nivells institucionals (barceloní, català i espanyol) i, alhora, fou tema de debat públic en diferents publicacions periòdiques: la diversitat de capçaleres, polítics i periodistes que opinen sobre el fenomen migratori dona idea de la importància que aquest va adquirir en l'esfera pública. És més, algun dels articles publicats van arribar a tenir una gran transcendència en la vida literària i cultural catalana: segons el crític literari Julià Guillamon (2005), els articles «L'indígena i el foraster» i «Poesia murciana», de Carles Soldevila i Josep M. de Sagarra respectivament, van ser a la base del frustrat tractament literari del fenomen migratori en la novel·la catalana. ¹¹

10. Arango (2007, p. 32) subratlla el fet que l'arribada de gent de Múrcia i d'Almeria s'intensifica de manera espectacular: «l'increment relatiu més gran fou el que va experimentar la colònia del sud-est, un 144%; i dins d'ella, el de la comunitat almerienca, que va veure com augmentaven els seus efectius ni més ni menys que un 233%. Comarques i municipis com ara Mazarrón, La Unión, Lorca, Totana, Vera, Gèrgal, Cuevas de Almanzora, Huércal-Overa i altres pràcticament es van buidar».

11. En paraules de Guillamon (2005, p. 47), «les opinions de Carles Soldevila i Josep M. de Sagarra barren el camí a una possible novel·la catalana de la immigració. Si el conflicte entre indígenes i forasters arriba fins a la negociació de l'altre, difícilment es pot negar que puguin compartir l'espai d'una novel·la».

Una altra prova evident que el fenomen immigratori va arribar a convertir-se en públic és el fet que en el debat periodístic i polític va quedar codificat sota l'etiqueta de *murcianisme*, terme habitual a la dècada de 1930 per referir-se al conjunt de persones acabades d'arribar de diferents regions del sud. Un coetani mateix del moment constatava la simplificació que suposava l'ús d'aquest terme: «La preponderància de murcians», escrivia Cardó el 1934, «ha fet donar a aquest problema el nom de «murcianisme»».¹²

A tot aquest debat públic sobre el fenomen immigratori s'hi sumen diferents aspectes: la natalitat, les condicions laborals, la situació social, etc., entre els quals cal comptar també la preocupació per la catalanitat i, específicament, per la integració lingüística i cultural.¹³ En paraules de González (2004, p. 36), «l'assimilació a la cultura catalana apareixerà com a element bàsic per a la supervivència de Catalunya» en el debat públic i polític de la immigració a Catalunya a la dècada de 1930. Vegem-ne un parell d'exemples:

Mentre una llengua aliena sigui oficial dels sindicats que es diuen de Catalunya, tindrem tot el dret de creure que si les coses s'enverinaren, és perquè, en el fons, hi ha gent forastera de per mig» (editorial *El Matí*, 2.4.1936).

Quant a l'actitud de revolta, ens referim, en primer lloc, a la resistència que moltes vegades manifesten els forasters a utilitzar el nostre idioma i seguir els nostres costums, a la persistència en aptituds que ens són poc simpàtiques, a parlar malament de nosaltres i de la nostra manera d'ésser i actuar en contra de la nostra política catalanista (Josep A. Vandellós, *La immigració a Catalunya*, 1935).

En el corpus que analitzo en aquest article, també es troben testimonis individuals que ho expressen de manera més o menys explícita: la llengua esdevé un element d'identitat rellevant per part de diferents parlants de totes dues cultures.

4. Imaginaris de l'altre

Fruit de la nova situació originada pel contacte de cultures i llengües diferents, no sols analitzaré l'imaginari de la immigració (veg. § 4.1), sinó també el de la catalanitat (veg. § 4.2), de cara a donar compte d'una panoràmica global i completa

12. «El murcianisme», *La Veu de Catalunya*, 4-5-1934; vegeu Termes (1984) i González (2004).

13. Diferents persones que participen en el debat públic sobre la immigració mostren preocupació per la catalanització lingüística dels nousvinguts: vegeu Termes (1984) i González (2004).

dels imaginaris existents en una cultura i en l'altra. Per a aquesta anàlisi, seguiré la terminologia de Ninyoles (1982³, p. 169): l'imaginari de la catalanitat per part dels murcians l'analitzaré com a prejudicis de l'exogrup (*outgroup*), mentre que l'imaginari de l'immigrant per part dels catalans, com a prejudicis de l'endogrup (*ingroup*).

4.1. L'imaginari de l'immigrant entre els catalans

El testimoni més ric, gairebé únic, és el reportatge de Sentís (1994). El periodista barceloní és testimoni de les reaccions negatives que en determinats moments del trajecte percep per part dels catalans davant les persones que vénen de Múrcia. La sola presència del *transmiserià*, identificat per la matrícula com a provinent de Múrcia, suscità comentaris negatius arreu de Catalunya: «a tot Catalunya érem objecte de comentaris, no pas massa desfavorables, que naixien passat el primer moment d'estranyesa, en donar-se la placa de matrícula del cotxe» (Sentís 1994, p. 56).

En el reportatge de Sentís, no sols es testimonien les reaccions dels catalans de les quals el periodista és testimoni, sinó que també ell mateix es posa com a testimoni de dues situacions que delaten unes expectatives respecte als usos lingüístics a les barriades d'immigrants. La primera situació correspon al trajecte en bus que havia d'anar de la plaça d'Espanya a la Torrassa; el xofer, català de La Torrassa, i Sentís prediuen que en el trajecte no sentiran ningú a parlar en català:

A la plaça d'Espanya, abans d'arrencar l'autobús que ens ha de dur a la Torrassa, el cobrador, murcià, repeteix amb cantarella:

—¿*Quién va a Murcia? Dentro medio minuto va a salir el correo de Murcia, señores.*

El meu acompanyant, pertanyent a la reduïda colònia catalana de la Torrassa, accepta juguesques seriosament sobre un punt: que en el trajecte no sentirem ni una paraula en català. Durant tota la conversa que sobre el Port Franc —esperança del murcià— sostingueren tot el camí els veïns de vehicle, no caçarem ni una mala interjecció en català (Sentís 1994, p. 64).

La segona situació correspon a la vivència personal de Sentís de veure sortir els nens d'un col·legi de Montcada, on predominaven els murcians i almeriencs. En aquest cas, les seves expectatives d'ús lingüístic es veuen desmentides: «vaig barrejar-me entre els nois que sortien saltant i cridant de l'escola instal·lada a la casa de la Vila: d'entremig d'aquell formiguer en ebullició no en sortia cap mot català. Ja havia desesperat de sentir-ne quan tres rerassagats traspasaren la porta tot comptant un grapat de bales de jugar: “En tinc quinze i no pas setze; és que tens pa a l'ui”» (Sentís 1994, 111-112).

En un punt més avançat del reportatge, Sentís presenta els murcians com una gent reticent a assimilar-se al lloc on emigra, una actitud que no els permet aprendre la llengua del país on s'estableixen: els que van a fer la verema a França, tornen sense saber gens de francès; els que van als EUA, tornen sense saber anglès. Tot i que no arriba a aquesta conclusió per al cas dels murcians establerts a Catalunya, sembla que apunti la possibilitat d'establir un paral·lelisme per al cas català:

A tot arreu, idèntiques condicions donen idèntics resultats. Com exemple, només caldria retreure els immigrants italians dels Estats Units, de la massa dels quals surten els *gangsters*. Però mentre l'italià s'assimila al medi, el murciano-almerià és refractari a l'assimilació. A més a més dels que retornen de llargues estades al Midi sense saber un borrall de francès, n'he conegut un que, després de passar cinc anys als Estats Units, no sabia sinó vuit o deu paraules angleses. Havia treballat sempre amb peons espanyols, sota les ordres d'un espanyol que els tenia tots contractats (Sentís 1994, p. 99).

[A Besiers i als seus voltants] mentre els catalans i valencians a la llarga es naturalitzen, els mallorquins i murcians ho fan molt rarament (Sentís 1994, p. 122).

El testimoni de Sentís, però, no es pot reduir a ser considerat un exemple d'amplificació de l'imaginari de l'immigrant més o menys compartit pel públic català de l'època. En la mesura que el reportatge de Sentís no és un testimoni unidimensional, també incorpora punts de vista i informacions que obren noves realitats al lector català de l'època. És a dir, el text de Sentís no es limita a reproduir o amplificar informacions susceptibles de ser ja assumides prèviament pel lector, sinó que també pretén transformar la imatge i la informació prèvia del lector. Si l'opinió pública podia associar els murcians com a persones provinents d'una regió pobra, Sentís parteix d'aquest pressupòsit del lector per desmentir-lo oferint una descripció més completa i complexa de la realitat econòmica de Múrcia. És més, el reportatge s'obre interpel·lant directament el lector de cara a preparar-lo a acceptar una nova visió: «Us han parlat de Múrcia com d'una sola cosa. Error!». Només d'obrir el seu reportatge, desmunta el tòpic sobre Múrcia que devia compartir la societat de l'època. El periodista en vol destacar la varietat i la diversitat:

Us han parlat de Múrcia com d'una sola cosa. Error! No cal recórrer, com he fet, més de vuit-cents quilòmetres per l'ex-regne de Múrcia per observar que hi ha dues Múrcies diametralment oposades. Sense aquesta distinció no és possible d'iniciar l'estudi de la important qüestió que vull explicar: Múrcia regada. Múrcia no regada. L'enunciat de la diferenciació ja no pot ésser més breu; no pot ésser tampoc més exacte (Sentís 1994, p. 17).

Tot i els prejudicis i les prevencions respecte als murcians que haguessin pogut existir en la societat receptora, la seva identitat d'origen no es va veure menyspreada. El testimoni de López del Castillo és molt explícit en aquest sentit: «En el seu cas particular, diu que mai s'ha sentit discriminat pel fet de ser fill d'immigrants. Al contrari, afirma que si algun cop s'ha sentit dir alguna cosa desagradable ha estat pel fet de parlar català» (Pernau 1997², p. 38). Aquest respecte per l'altre també queda confirmat pels pares de López, que no van tornar mai al seu poble d'origen, tot i mantenir relació amb familiars i amics. La mare recordava amb melangia la vida del seu poble, que va deixar a 20 d'anys. Es continuava considerant murciana i defensava la seva identitat formulant aquesta pregunta a Pernau (1997², p. 37): «perquè si no salvaguardes la teva identitat, què et queda?».

4.2. *L'imaginari de la catalanitat entre els immigrants*

En aquest apartat veurem l'altre imaginari en joc: les actituds i les representacions de la catalanitat que transportaren els murcians, que es van establir majoritàriament als voltants de Barcelona.

4.2.1. *L'imaginari de partida*

Abans d'entrar a analitzar aquest aspecte, hi ha una prèvia que convé deixar apuntada en primer lloc. Tal com mostren els estudis econòmics vinculats a moviments de població, els immigrants murcians van venir a Catalunya per raó de les expectatives laborals (Cabrè 2007 i Arango 2007). Aquesta motivació va originar la creació del *mite Barcelona*. El geògraf Joan Vilà Valentí (1958-1959) s'hi va referir en aquests termes: «En la región murciana llegó a existir “el mito Barcelona” como emporio de bienestar y riqueza, con unas actividades que permitían sueldos relativamente altos, estables y de fácil obtención. El mito, además, llega en estos decenios a los pueblos rurales, incluso a algunos hasta ahora herméticamente cerrados en sí mismos, gracias a los caminos carreteros» (cf. Arango 2007, p. 32).

Els testimonis biogràfics que he analitzat confirmen aquest mite. Els familiars de Lluís López del Castillo que el 1914 van emprendre el viatge cap a Barcelona hi van anar amb una imatge positiva, la idea d'anar a una ciutat amb moltes possibilitats laborals:

[El 1914] El pare, l'oncle i els avis van anar cap a Barcelona, una ciutat on segons es deia no hi faltava la feina. Aviat van poder comprovar que gairebé totes les excel·lències que els havien explicat sobre la capital catalana eren certes. La indústria vivia en plena eferescència, produint material de guerra

per als aliats. La ciutat era plena de possibilitats per a tothom que vingués disposat a treballar. Es van posar, doncs, mans a l'obra, i fins i tot l'àvia va començar a treballar, cosint cartutxeres a casa (Pernau 1997, p. 27-28).

La imatge de Barcelona i de Catalunya en general com a terra d'oportunitats la van difondre els mateixos immigrants, que d'una manera o una altra mantingueren contactes amb els seus familiars, amics i convilatans. Mateos (1990, p. 24) explica el seu cas: de petit tenia una imatge positiva de Catalunya pel fet que un fill d'un seu oncle va emigrar sense feina i sense estudis i al cap de pocs anys hi anava a passar els estius amb els estudis de Medicina avançats. Per aquesta i altres informacions positives, Mateos va emigrar cap a Barcelona ben predisposat. A la idea de prosperitat, el seu testimoni hi afegia unes expectatives culturals i socials que no es poden desvincular de la seva formació prèvia: «aquella Barcelona que desde El Amarguillo la había previsto ya ideal, en lo cultural, ejemplar en lo fabril y problemáticamente crispada en lo social» (Mateos 1994, p. 84).

Més enllà de la imatge positiva de Barcelona i de Catalunya com a terra d'oportunitats, l'imaginari respecte a la terra que havia d'acollir els murcians estava configurat per altres components. El testimoni de Sentís ens situa davant de dos altres components: la conjuntura política del moment i la llengua. En el trajecte amb autobús cap a Barcelona, Sentís deixa constància dels prejudicis del conductor respecte de la nova situació política originada amb la República com a font de beneficis per a Catalunya: amb la República, l'articulació de l'Estat seria més complexa en haver-hi dos ministres de Governació, un a Madrid i un a Barcelona: «L'inventor [sobrenom del xofer de l'autobús] no parava de dir imbecil·litats: els enginyers eren uns ases perquè no feien cas del seu invent, la República ha complicat les coses perquè ara hi haurà, per exemple, dos ministres a la Governació, un a Madrid i un altre a Barcelona, etc.» (Sentís 1994, p. 48)

Pel que fa a la llengua, el testimoni de Sentís permet distingir dues actituds ben diferenciades, depenent del coneixement directe de la situació: en el *transmiserià* hi conviuen murcians que no havien estat mai a Catalunya amb els que ja hi havien treballat alguna vegada. Una situació casual, que representa el primer contacte directe amb la llengua per a uns quants, és el desencadenant d'un discurs sobre l'altre. En una parada a Tortosa, una broma en català d'uns joves d'aquesta ciutat posa en evidència els imaginaris diferenciats que coexistien en el *transmiserià*. D'una banda, els qui ja havien estat a Catalunya no reaccionen negativament; de l'altra, els qui no hi havien estat mai testimonien els pitjors tòpics sobre la llengua i el catalans. Hi havia qui postulava que els obligarien a parlar en català, d'altres que si no els deixarien treballar, i algun murcià del trajecte fins i tot lloà Primo de Rivera per la seva política lingüística uniformista:

El fet que uns joves, a Tortosa, vinguessin a fer brometa, refiats que parlant en català no els entendria ningú, provocà un seguit de comentaris durant el camí. La majoria dels murcians que ja havien estat a Catalunya opinaven que s'hi vivia bé i que no tenien res a dir dels catalans; en canvi, els que venien per primera vegada preguntaven si els obligarien a parlar en català i fins algú lloava Primo de Rivera perquè havia treballat a fi que tots els espanyols parlessin igual; un assegurà que els catalans els «tenían hinchá y no nos dejan trabajar, mientras hay tanto extranjero».¹⁴

Sense pretendre entrar a fons en els prejudicis d'altres tipus d'immigració, però sí prou per establir una mínima panoràmica de continuïtat respecte a aquesta qüestió, convé apuntar que entre la immigració andalusa de 1960, també es testimonien idees preconcebudes sobre la catalanitat amb caràcter negatiu. Manuela de Madre va arribar a Barcelona amb els seus germans i la seva mare el 18 de gener de 1966. Recorda que el dia que va arribar «va venir amb una barreja de curiositat i de temor, «perquè m'havien dit que a Catalunya la gent era molt rara, que parlaven d'una manera molt estranya i que menjaven molt malament» (Pernau, 1997, p. 151).

Tant la situació relacionada per Sentís com el cas personal de Madre posen en relleu l'imaginari amb què van arribar una part dels immigrants, fet que permet qüestionar altres visions més arcàdiques sobre les actituds davant la llengua i la catalanitat que s'han vinculat a classes socials, especialment les que han presentat el món obrer com un tot homogeni receptiu al país d'acollida. Candel (2008, p. 354-355), per exemple, en el seu (per tants motius) memorable *Els altres catalans*, distingia entre l'imaginari dels immigrants obrers de la mentalitat dels immigrants vinculats a l'Administració, l'exèrcit o professions liberals:

A Catalunya hi ha un tipus d'immigrant –contràriament a aquest tipus d'immigrant pobre, del qual ens hem ocupat tan extensament i que és una esperança per al país– que té mentalitat de conqueridor. Són, s'ha dit, parlant en línies generals, els buròcrates, els militars, i, com ja hem assenyalat abans, molt homes de professió liberal.

El contingent relativament petit són aquests altres immigrants que ara acabem d'esmentar. Però aquest contingent petit és poderós per la seva

14. Sentís (1994, p. 57). Val a dir que les diferències entre els immigrants *novells* i els *veterans* no queden reduïdes a les actituds lingüístiques. Per exemple, quant a l'actitud vital i a les expectatives de futur, els viatgers del *transmiserià* que ja havien estat a Barcelona s'expressaren en termes diferents dels que no hi havien estat: els primers eren optimistes, mentre els segons estaven inquiets (Sentís 1994, p. 47-48). En algun moment, en el *transmiserià* es va evidenciar que convivia dos grups diferents: els *veterans* ostentaven una situació de preeminència que es traduïa a esdevenir font d'informació per als novells: Sentís (1994, p. 55) testimonia que els que havien estat a Barcelona «donaven llargues conferències als emigrants novells».

situació social i la seva força política. Alhora, té idees molt concretes sobre Espanya, sobre Catalunya, sobre el paper que a ell li pertoca d'interpretar. Van venir a Catalunya –aquesta és l'opinió general– convençuts que feien una tasca patriòtica, amb una mena de missió a complir, tots cofois i envanits de portar-la.

És clar que entre els immigrants que arriben a Catalunya hi ha imaginaris molt diversos, formats per components de caràcter laboral (el mite Barcelona), polític o lingüístic. Respecte a la llengua, subratlem la diferència d'actitud entre els qui ja havien tingut l'oportunitat de conèixer la realitat catalana i els qui hi anaven per primera vegada: aquesta sola diferència ja ens permet postular que l'imaginari estava condicionat per les experiències de la catalanitat acumulades: no era el mateix no haver estat mai a Catalunya i emetre'n judicis a partir de fonts que circulaven en l'ambient d'origen, que el fet d'haver-s'hi establert i haver tingut un contacte directe amb la societat catalana. Els qui anaven per primera vegada a Barcelona tenien un imaginari de partida, que canviaria amb el contacte amb la cultura d'acollida. El bagatge d'experiències sobre la catalanitat va evolucionar a mesura que el simple procés d'establiment es va anar convertint en un arrelament progressiu a la societat d'acollida. L'imaginari de partida no va ser estàtic, no es va petrificar: els testimonis analitzats mostren que va haver-hi una evolució en curs –no sempre lineal ni clarament positiva– fruit del contacte amb la societat catalana i de l'establiment al país d'acollida.

4.2.2. Cultures en contacte, imaginaris en evolució

Hi ha dos casos ben documentats d'imaginari en procés de canvi: el cas de Manuela de Madre i el de Julián Mateos. El primer, de la immigració andalusa de la dècada de 1960, representa una evolució en positiu; el segon, de la immigració murciana de la dècada de 1930, representa una evolució ambigua, amb elements de valoració clarament negatius cap a la llengua després de molts anys d'haver viscut al seu nou país.

El cas de Manuela de Madre reflecteix una evolució nítida. La idea inicialment negativa va anar canviat, primer fruit de la mateixa vida familiar i d'amistats a la nova ciutat, i en un segon moment per l'entrada en el món laboral. El canvi no s'inicià amb la descoberta d'una nova realitat lingüística, sinó amb el coneixement i la fascinació per la ciutat. La vinculació afectiva amb la seva terra d'origen, en el seu cas, s'expressà en un inici a partir de trasplantar uns determinats hàbits d'ambientació a la seva nova casa:

Els primers mesos després d'arribar, Manuela va començar a descobrir la ciutat amb les amigues que de seguida va fer. Amb elles anava a passejar al Tibidabo i el Parc de la Ciutadella. Barcelona li semblava «maca, molt maca», més fins i tot que la seva Huelva. Però aquí hi trobava a faltar les olors i la llum on havia nascut. Per matar l'enyorança, la mare havia plantat un gessamí i un roser a la terrassa de casa, com feien moltes dones andaluses. (Pernau 1997, p. 152)

El canvi més important en el seu imaginari es va produir amb l'entrada en el món laboral. Aquest entorn li va suposar, d'una banda, mantenir el tòpic de partida sobre la catalanitat gastronòmica, i de l'altra, canviar de manera radical el seu imaginari sobre la catalanitat lingüística fruit de desplegar diverses estratègies per aprendre la llengua: primer de tot convergint cap a la llengua de la seva clientela (treballava al mercat), i després mostrant atreviment en el procés d'aprenentatge oral, diversificant les seves experiències lingüístiques mitjançant noves relacions d'amistat amb nois catalanoparlants i evolucionant paral·lelament al seu cercle inicial d'amistats castellanoparlants, que progressivament també assumien la llengua del país:

Als 14 anys, va començar a treballar en una parada de llegums del mercat Pi i Margall. Influïda per l'estereotip que a Catalunya es menjava malament, va trobar estranyíssim que les senyores compressin cigrons i lleties bullides. Creia que se les menjaven sense cap acompanyament. Quan pensava en els «potajes» i «cocidos» que feia la seva mare, es deia: «Que malament que mengem!» (Pernau 1997, p. 152).

[De Madre] demanava a les clientes que li parlessin en català, per anar-se familiaritzant amb la llengua. No van passar gaires mesos que la noia es va atrevir a pronunciar les primeres frases. A diferència d'altres castellanoparlants, ella no va tenir por d'equivocar-se amb les pronunciacions més difícils o de dir alguna paraula malament. És clar que va comptar amb l'ajut dels diferents nòvios –tots ells catalans– que va començar a tenir. Igualment, també les seves amigues parlaven habitualment català. Així, només hi va haver de posar interès i esforç per arribar a tenir un correcte domini de la llengua (Pernau 1997, p. 152-153).

El cas de Mateos presenta tot un altre itinerari. La seva arribada a Catalunya es va produir per uns motius no estrictament laborals, sinó condicionat per la circumstància de la Guerra Civil. Com ell mateix explica, va venir «a conquistar Barcelona con un ejército, el republicano de nuestra triste guerra civil, lo cierto es que, como otros, fui yo el conquistado, integrado, catalanizado y hasta –cuando ha

hecho falta– catalanista activo del Ebro hacia allá como –también hay que decirlo– español siempre, tanto como europeo, y sobre todo, lorquino murciano» (p. 11).

El seu cas confirma un cop més que el seu imaginari de la catalanitat està format per trets altres que l'element lingüístic. En el capítol «Influencias personales catalanas», en què es proposa reflexionar explícitament sobre aquesta qüestió, deixa constància de les formes d'oci distintives dels catalans: mentre al seu poble i a Madrid «me horrorizaban, por ejemplo, los bares con aperitivos a pie de barra y los cafés con tertulias interminables e insulsas», els catalans que ell coneixia, en canvi, eren «más inclinados a lecturas y más propensos a preguntar que a pontificar, en suma más dados a aprovechar el tiempo que a malgastarlo (p. 155).

Potser per l'afinitat amb els catalans per les formes d'oci, i en tot cas segur per les afinitats d'interessos culturals (a la seva terra d'origen havia col·laborat a la premsa), Mateos (1994, p. 73-74) vincula la seva actitud vital amb l'actitud positiva davant la llengua i la voluntat d'aprendre-la: «Mi juventud, mi obligada compostura y mi personal interés por bucear a fondo en lo que me rodeaba, hizo que surgieran, como por encanto, profesores y, sobre todo, profesoras dispuestas a enseñarme su lengua».

Si bé l'actitud inicial de Mateos cap a la llengua es pot considerar clarament positiva, el seu cas experimenta una evolució que, sense ser negativa, no acaba de ser prou clara. De tota manera, val a dir que el relat de les seves experiències lingüístiques són força escasses (infinitament menys generoses que les del document de López, com tindrem ocasió de veure en l'apartat 6.2), i potser també per això es fa més difícil tenir una visió clara del seu imaginari lingüístic. En tot cas, a les seves memòries Mateos estableix una comparació poc seriosa entre la situació del català durant el franquisme amb la del català durant la democràcia actual. Mateos (1994, p. 75) considera que durant el franquisme «se hizo uso y abuso de la españolización a ultranza», igual com en el moment de publicar les seves memòries, «empieza a suceder ahora [el 1994] en sentido contrario, al querer, pasándose un poco de rosca, forzar con más premura que tacto, la legítima extensión de uno de nuestros idiomas oficiales con evidente incomodidad para alguno de nuestros vecinos forasteros».¹⁵

15. Una altra actitud particular de Mateos és la de situar al mateix nivell el *panotxo* de Múrcia amb el català, pronosticant-los un futur negre davant la importància de les llengües internacionals. Mateos (1994, p. 75-76) s'expressa en aquests termes: «La prevista y deseada reducción de facultades de gobierno de los mismos estados y nacionalidades, el desarrollo y generalización de toda clase de comunicaciones, y las generalizadas internacionalizaciones de tráfico y servicios, determinarán –ya se está iniciando– la necesidad de saber bien los pocos idiomas de general e imprescindible comunicación que vayan quedando, y entre los que, me temo, no figurará ni mi natural panocho que yo hablaba en El Amarguillo, ni cientos de otros muy queridos por sus naturales usuarios, como es, para mí mismo, el catalán. Esto no quiere decir que se estimen, se cultiven y se respeten por ser parte esencial de un hábito de vida, de una cultura milenaria y estimable y que determina, incluso, una forma o talante de formación y hasta de comportamiento doméstico y cívico, pero nunca puede entenderse todo eso como un hecho diferencial por raza y capaz de premiar a unos derechos y concepciones personales o colectivas, en perjuicio o desméritos

5. El gentilici d'origen i l'espai d'acollida: noves i velles nominacions

Des d'aproximacions postestructuralistes al tema de la llengua i la identitat, es parteix de la base que les llengües no són sols marcadors d'identitat, sinó també llocs de discriminació (Pavlenko 2004a, 1-33). En aquest apartat analitzaré, d'una banda, les manifestacions de discriminació a través d'un recurs de marcatge: el gentilici identificatiu de l'altre usat com a lloc de discriminació negativa (veg. § 5.1). De l'altra, analitzaré la nominació de l'espai per part de les dues cultures en contacte: la mateixa nominació es revela com un espai de delimitació simbòlica entre l'endogrup i l'exogrup, de nosaltres i els altres (veg. § 5.2).

5.1. L'altre en la llengua: el gentilici com a marcador de la discriminació

Un símptoma ben evident de la presència del fenomen immigratori en la societat catalana és l'aparició i consolidació d'una manera de designar l'altre: el *murcià*. Arango (2007, p. 32) ha vinculat l'impacte del contingent immigratori damunt la societat catalana amb l'encunyament i difusió d'aquest terme: «La massiva influència d'immigrants del sud-est tingué un impacte psicològic i cultural molt més fort que el que havia tingut la incorporació més gradual d'immigrants dels territoris veïns de la Corona d'Aragó. D'aquesta època [dècada 1930] data l'apel·latiu, excessivament genèric i no precisament amable, de “murcià”, amb què es va designar sovint els immigrants de fora de Catalunya».

D'acord amb els testimonis que analitzem, aquest terme ja remunta com a mínim a l'arribada d'immigrants cap al 1914. Els familiars de Lluís López testimonien aquesta nova realitat: «[El 1914, el pare, l'oncle i els avis de Lluís López] sense voler-ho es van convertir en “murcià”, nom que es va donar a la creixent immigració procedent d'aquella zona que arribava a Catalunya. A ells no els agradava que els anomenessin així. Equivalia dir tarragoní a un de Reus. Però, no hi podien fer res» (Pernau 1997, p. 27-28).

El gentilici *murcià*, o derivats, connotat negativament, va arribar a tenir una extensió pública considerable si tenim en compte que el mateix Sentís (1994, p. 95-97) usa en el seu reportatge termes equivalents: *murcianet* ('nadó fill de murcià'), *immigradet* ('nen d'origen murcià'). El fet que un discurs públic periodístic com el de Sentís incorporés aquesta manera de designar els immigrants dóna la idea de fins a quin punt un segment de l'opinió pública catalana de la dècada de 1930 tenia assumida aquesta terminologia i, per tant, una determinada manera de veure

de otros equivalentes o paralelos, igualmente hijos de vecino, de idéntico o parecido origen y condición. Es más, lo visceral, lo político, el hecho diferencial, ¿no se teatraliza, a veces?».

l'altre.¹⁶ És més, a la dècada de 1960 el terme encara mantenia el valor despectiu, tal com ha constatat Candel (2008, p. 59): «Aquest terme [*murcià*] va adquirir un to insultant. Encara ho és, avui dia [1964]».

A la connotació negativa que va adquirir la designació de procedència regional cal afegir-hi altres maneres despectives de marcar lingüísticament l'altre. Mateos dona a conèixer-ne una variant, que vincula al seu baix nivell econòmic i cultural:

De ahí vino probablemente el despectivo término de “Murcià, toca ferro”, etc. Pero curiosamente, la hombría y amor propio del murciano, produjo una favorable reacción y hoy no se oyen ya esas expresiones más o menos festivas, y al disminuir la inmigración murciana y al situarse generalmente bien los que han quedado, se invierten las diferencias apreciándose una progresiva identificación, favorecida sin duda, por la común influencia mediterránea. Así que el llamar despectivamente “Charnego”, por ejemplo a un hijo de murciano, representaría una broma o una estupidez, tanto así como llamarle hoy en Lorca “cateto”, a un Yepes o a un Ros (Mateos 1994, p. 150).

Per exposar tots els punts de vista respecte a la manera de veure l'altre fruit de la nova situació sorgida de la immigració, cal també fer referència a la manera de veure l'altre per part dels mateixos immigrants. Com en el cas dels catalans cap als immigrants, amb els matisos acabats d'apuntar, els immigrants de 1930 també van atribuir una connotació negativa al gentilici que identificava els altres. En un exemple que reporta Candel, es veu molt clar com els immigrants, en aquest cas del barri de les Cases Barates de Barcelona, identifiquen l'alteritat i l'estranyament amb allò català.

Candel (2008, p. 79) reporta el cas d'un nen de pares castellanoparlants, en un primer moment emigrats a França i després establerts a les Cases Barates, que parlava «una barrija-barreja entre el castellà dels seus pares i el francès del país. Un patuès estrany, perquè vivien al sud de França.» El resultat va ser que els altres nens no l'enteni, d'aquí que el passessin a marcar lingüísticament com «el Catalán»: «A les Cases Barates, sentint que parlava un llenguatge que no enteniem, vam suposar que era el de la terra que trepitjàvem, i sense encomanar-nos a Déu ni al diable, sense filar gaire prim, vam començar a dir-li –amb quina ingenuïtat!– «el Catalán». I segueix essent «el Catalán». En aquest cas, la catalanitat passa a ocupar el lloc preeminent de l'alteritat i, per tant, l'altre queda identificat per la llengua

16. Amb això no insinuo postures discriminatòries cap a l'altre per part d'aquests testimonis. Seria anacrònic interpretar aquest fet a partir de la sensibilitat actual: tinguem en compte que a les primeres dècades del segle XX un terme tan controvertit com *raça* tenia un ús ben estès per designar conceptes com col·lectiu nacional o cultural, sense arribar a tenir necessàriament valors que ara considerariem clarament discriminatoris. Sobre aquest punt, vegeu J. Pascual (1985).

desconeguda, el català, que no entenen o no acaben d'entendre els immigrants, quan en realitat és un híbrid castellà-francès; per extensió, la persona que parla la llengua ignorada passa a ser designat com «el Catalán».

Josep M. de Sagarra (1995, p. 296) i el mateix Francesc Candel (2008, p. 43) testimonien altres situacions i contextos en què el gentilici *catalán* va ser usat amb connotacions clarament despectives:

Nosaltres hem pogut veure com es complicava el problema de la immigració, com hi ha barris a Barcelona que són completament murcians o almerians de cap a peus i que, als pobres indígenes que hi viuen, els diuen “*los catalanes*”, amb el mateix to despectiu que un nord-americà assenyala un negre (Sagarra, Josep M., «Poesia murciana», *Mirador*, 10 d'agost de 1933).

Potser d'aquestes disquisicions polítiques o de partit [entre la CNT i el catalanisme] en van sortir aquestes discriminacions; potser els de l'Esquerra Catalana de Sants deien “murcians” als anarquistes de la Torrassa, i aquests, a ells, *catalán fotut, catalanufos* –allò de «*perros catalanes*» va venir després– i altres galindaines per l'estil. I qui sap si no va ésser tot això el que més tard donà lloc al cartell pintoresc, que no deixa de tenir gràcia “*Aquí termina Cataluña, aquí empieza Murcia*” (Candel 2008, p. 43).

Aquesta última citació ens situa davant un aspecte nou: la designació de l'altre va relacionada amb la nominació de l'espai, tant el propi com el de l'altre.

5.2. La nominació de l'espai físic i ideològic: el territori, nosaltres i els altres

En una situació de màxima polarització social com la que va tenir lloc durant la Guerra Civil, es va arribar a produir un intent de marcatge espacial. La manera de veure l'altre, doncs, no va quedar restringida a les noves càrregues semàntiques dels gentilicis respectius (d'una banda, *catalán, catalufo*; de l'altra, *murciano*), sinó que també va arribar a delimitar espais que marcaven una frontera, pública i imaginada, entre nosaltres i els altres. El cèlebre cartell *Aquí termina Cataluña, aquí empieza Murcia*, a què féu referència Candel (2008, p. 43), s'ha explicat en termes de lluites polítiques i de partit: la FAI i la CNT de la Torrassa en oposició al catalanisme d'ERC de Sants. El mateix Candel (2008, p. 49), però, intenta entendre el perquè de la nova nominació del barri de la Torrassa en termes de desigual presència demogràfica per part dels dos principals grups en contacte, els autòctons i els immigrants:

El crit de “*Aquí termina Cataluña, aquí empieza Murcia*” era un crit, a més a més de categòric, en certa manera i per a alguns, convincent. Aquells

immigrants tenien l'alegria dels nounats. Havien arribat, s'havien establert, i tot el que veien al seu voltant era paisanatge. On era Catalunya? [...] Així, sense perdre el temps amb els ets i uts jurisdiccionals ni altres faramalles, a l'estil dels invasors de tots els temps, van delimitar una altra província. Ells, o la immensa majoria del veïnat, eren murcians. De manera que sense pararse a considerar si els pobles els constitueixen els homes o bé la terra, van prendre possessió del tros. Suposo que així, més o menys, devien sorgir aquesta infinitat de colònies que en aquest segle van desaparèixer.

Posats a reflexionar direm, com ja hem dit abans, que si els pobles els constitueixen els homes, aquells flamencs –flamencs i flamants– veïns de la Torrassa tenien tota la raó. Si els qui poblaven la barriada eren murcians, allò era Múrcia, o, almenys, n'era una bona representació.

La nova nominació de l'espai físic és alhora sobreposició de límits diversos: espacial, social, polític, ideològic, més enllà doncs de l'estricta *ethnic boundary*. El fet d'associar l'anarquisme amb els murcians no va ser una perspectiva acceptada unànimement pels seus coetanis. Justament en el context de màxima polarització social i política que va ser la Guerra Civil, i més concretament des de les mateixes files anarquistes, es va atribuir aquesta associació a l'esquematisme divulgat pel catalanisme, ideologia interessada a marcar l'anarquisme com un plantejament aliè a la catalanitat. L'anarquista d'Igualada Joan Ferrer, «un dels més constants defensors de l'ús escrit del català per part dels llibertaris» en paraules de Jordi Sabater (1986, p. 95), denunciava que els catalanistes (la Lliga i ERC) creguessin que els anarquistes eren murcians quan en realitat «los catalanes anarquistas éramos multitud». L'argumentació de l'anarquista Ferrer era aquesta:

Y es que una cosa son los patriotismos y otra las cajas de caudales. Que apoyaran reivindicaciones idiomáticas, les parecía bien. Pero que por encima de todo pusieran la cuestión social, no. Les interesaba gobernar en catalanista, cuando pudieran, pero no transformar una sociedad para que fuera de todos. Los catalanistas eran para nosotros una peste, formaban parte de la alianza capitalista. Para justificarse nos trataban de “murcianos”... *los catalanes anarquistas éramos multitud*. En los pueblos gozábamos de influencia. Pero los catalanistas se sentían molestos si un cenetista se llamaba Roig, Pagès i Ferrer. Querían que se llamase Martínez, Pérez o Fernández. (la cursiva és meva)¹⁷

17. Sabater (1986, p. 150). D'altra banda, aquesta percepció de la identitat dels anarquistes es contraposa a la que recull Candel d'un seu informant d'origen murcià que s'establí a la Torrassa el 1928: segons aquesta persona, a la FAI «hi havia pocs catalans», opinió que es contraposa a la que acabem de veure de Ferrer. Candel (2008, p. 45) en transcriu l'argumentació: «La FAI era el papu, sembla. I addueixen: “Tampoc no veurà gaires policies, guàrdies ni militars catalans”. I sentencien: “al català no li agraden les armes”».

La Torrasa va ser coneguda durant unes quantes dècades, com a mínim entre les dècades de 1930 i 1960, com la *Murcia chica*, una marca d'identificació de l'exogrup enfront l'endogrup. L'origen de l'exogrup s'expressà durant unes quantes dècades mitjançant una nova nominació: per apropiari-se'n (sentir-lo seu), transposaren el topònim regional d'origen a l'espai d'acollida, que ja tenia un nom (als seus ulls, o potser millor a les seves orelles) incompreensible.

6. L'apropiació de l'altre

Per damunt les velles i noves fronteres que delimitaven l'espai, els contactes entre cultures i grups socials van fer possible que la llengua de l'altre fos permeable: els préstecs i les adaptacions lingüístics (topònims inclosos) d'una llengua a l'altra així ho testimonien (veg. §6.1). El cas de màxima permeabilitat a la llengua de l'altre el representa la biografia lingüística d'un parlant, d'ascendència murciana, que ha acabat esdevenint tota una autoritat de la llengua catalana (veg. § 6.2).

6.1 Convergències lingüístiques

La nominació de l'espai del país d'acollida ja era una frontera abans d'arribar a Catalunya: els topònims catalans no s'adaptaven a les expectatives de la llengua de partida. Per això, abans de cap contacte amb la llengua del país, els immigrants van apropiari-se'ls amb els recursos que ja tenien per evitar l'estranyament. Els testimonis escrits evidencien un intent d'aproximació als topònims catalans, sia adaptant-los a la fonètica de la seva llengua sia traduint-los directament.

En el seu reportatge, Sentís recull un parell de testimonis. En un cas, a les portes d'entrar a Catalunya, quan encara faltaven onze hores per entrar a Barcelona, una dona volia baixar al *punte de Pulgas*, i no sabent quin era el pont, al final es va aclarir que volia baixar al pont d'Esplugues; en l'altre, un cop a Barcelona, dues dones portaven apuntat el nom de *Balcarca*: Sentís deduí que devia ser Vallcarca:

–*Oiga, chofé –deia una dona–, aviseme en el puente de Pulgas; allí tengo que bajar.* Fou un problema escatir quin pont era el que anomenava aquella dona del mocador al cap. Després d'un minucios interrogatori, es posà en clar que havia de baixar al pont d'Esplugues, i allí demanar per *casa Vicente* o *calle Vicente*; no ho sabia del cert. (Sentís 1994, p. 54-55)

[Un cop a Barcelona], encara vaig haver de desxifrar adreces i donar direccions. Una mare i una filla preguntaven on queia allò de *Balcarca* que duien escrit en un tros de paper. No es posà en clar si era Vallcarca de prop de Barcelona o de les costes de Garraf. Decantant-me per la primera

suposició, vaig preguntar a la noia si coneixia els números, per indicar-li els tramvies que li calia agafar: «Yo no, pero mi madre sí sabe», em va dir. Com es veu, la cultura, en aquell país, no sembla pas que augmenti amb el temps (Sentís 1994, p. 60).

El país d'acollida ja tenia nom per als topònims de pobles i ciutats que veurien arribar els nous habitants. L'espai públic ja estava delimitat, designat en la llengua del país. Els immigrants només podien aspirar a apropiari-se de l'espai privat i personal, que seria el seu paisatge exclusiu: les barraques, construïdes per ells mateixos. Els *nous* carrers no tenien nom i els seus habitants podien fer-se'ls seus donant-los un nom genèric: *los callejones*, com deixa reportat Sentís (1994, p. 66-69).

Tot i viure en la perifèria de la perifèria (viure en un lloc aïllat i patir l'exclusió social), el contacte amb la societat catalana genera els primers fruits de la integració: l'apropiació de determinades solucions lingüístiques. La relació entre murcians i catalans va generar diversos exemples de *convergència lingüística*, que van des del simple calc lèxic fins a l'adaptació de la llengua de l'altre.¹⁸

Un dels contextos comunicatius que fan possible alguna mena de contacte lingüístic interètnic és el món laboral. No és en va que un dels primers termes documentats que entren en la llengua dels immigrants sigui *manobre*. En deixa constància Sentís (1994, p. 52), en les converses amb el seu company de viatge Cañizares (tots dos van fer el trajecte estirats al sostre): «¡Hay que ver lo que gano yo en Barcelona! Una burrada de pesetas, en los dos meses que estuve allí. Calcula que trabajo de *manobre*. Tienes que darme tu dirección; tenemos que vernos a menudo». En aquest ocasió, la voluntat d'escurçar distàncies entre l'un i l'altre es justifica per la situació comunicativa en què es produeix aquest cas de convergència lingüística: Cañizares volia que Sentís li pagués el cafè i el volia persuadir que li podria tornar el favor.¹⁹

El testimoni que aporta més exemples i més variats és Candel. Aquest periodista deixa constància de l'ús del català per part dels nens de les Cases Barates a la dècada de 1930, ús que cobria diferents contextos, com ara el joc (*jugar a bales*, *jugar a galdufas*, *vèlit*, *fava de burot*, *galop*, *botxí*, *arrençar cebes*, etc.) o el món laboral (*trapaires* per 'drapaires', *escombraires* per 'escombriaires', o *pellaires*).

18. El concepte de *convergència lingüística* és utilitzat en la *accomodation theory*, les bases de la qual estan sintetitzades a A. Tabouret-Keller (1997, p. 322-323).

19. Les petites incrustacions lingüístiques de l'altra llengua en la pròpia havien de variar segons l'itinerari d'aprenentatge lingüístic de cada cas, naturalment vinculat a l'entorn social i laboral de cada persona. En les seves memòries, Mateos (1994, p. 168) només fa evident un cas de convergència lingüística, que representa una altra mena d'adaptació ben diferent de la reportada per Sentís: «Pero como yo tenía más años y “fins i tot més barraquetes” –según expresión catalana–, no tardamos en ser buenos compañeros y amigos». Probablement no és en va que aparegui discursivament condicionada: sorgeix parlant del seu amic Manuel Rucabado Verdager, que va conèixer en temps de guerra.

«Quan, després, els immigrants adoptaven aquestes professions o carreres, ho cridaven igual. I els drapaires deien: “*El trapaire!*” per afegir, en castellà: “!Compro trapos, botellas, alpargatas!”. I els venedors de peix cridaven: “Au, que belluga!” sense saber gairebé el que volia dir. Un deliciós garbuix» (Candel 2008, p. 82). Aquesta adaptació a la catalanitat lingüística per part dels nens i adults de les Cases Barates de la dècada de 1930 no deixa de ser sorprenent en un medi majoritàriament castellanoparlant, amb nuls contactes amb l’entorn catalanoparlant:

Si l’element foraster era superior a l’originari, però en una desproporció alarmant, si no teníem cap contacte amb les criatures de la pagesia i amb prou feines amb els horts i els camps dels seus pares, si només posàvem els peus als barris arcaics de Port i Can Tunis en so de guerra, si el nostre barri era com una petita illa enmig de Catalunya, per què la quitxalla, quan volíem reunir-nos per jugar, corríem pels nostres carrers cantussejant, molt mal pronunciat i tal com ho escric: “Qui vulgui *xugà catxequi* la mà” (p. 79).²⁰

El grau de catalanització d’aquest entorn social aïllat, per bé que limitada a determinades expressions de situacions comunicatives concretes, es podria explicar per la clàssica teoria d’imitació dels grups dominants per part dels grups marginals, que segons Ninyoles (1982³, p. 169) s’estén «a les normes de conducta, llenguatge, normes morals, etc.». La presència més evident del grup de referència quedaria representada per l’escola, des d’on va propagar una certa catalanització d’aquesta mena de barris, segons el mateix testimoni de Candel.²¹

Candel és conscient que els catalanoparlants eren minoria al seu barri (és capaç de fer la llista de les poques famílies o persones catalanoparlants que hi vivien) i

20. Tot i haver declarat a l’inici del capítol que no sabia d’on podien haver après tot aquest seguit d’expressions en català, arriba un punt que ho atribueix a diferents possibles fonts: «als fills dels pagesos, que no tractàvem, o dels vailets de Port, un barri que tenia una certa idiosincràsia catalana, o de Can Tunis... Però no ho sé [...] L’Enrique Martínez em diu que probablement tot allò ho apreníem dels pocs minyons catalans que hi havia a les Cases Barates» (p. 82-83).

21. El mateix Candel explica que a l’escola del temps de la República va aprendre una mica de llengua amb llibres com *Lliçons de coses* o *Història de la natura*. Per a l’aprenentatge de les llengües en l’escola de les Cases Barates, és interessant el testimoni de Joana Colom, una mestra que hi va treballar: «Pero en esta escuela que a mí me mandaron era una escuela en las “casas baratas” donde los alumnos eran castellanos y hablaban castellano. Entonces el patronato escolar que en la primera infancia, es decir en las primeras clases se enseñaría la primera clase, es decir, los párvulos y lo que llaman hoy en Francia el curso preparatorio. Es decir, los párvulos hasta 7 años, se les enseñaría solamente la lengua materna. Y luego, se les introduciría al salir de estas clases, la segunda lengua a fin de que al terminar la escuela poseyeran las dos perfectamente. Nosotros nos fuimos a este grupo escolar. Las primeras clases se daban en castellano solamente. Como al hacer el concurso para nombrar los maestros, fue un concurso para toda España. Y como el ser nombrado para el patronato en Barcelona representaba un escalón grande en la carrera, pues solicitaron y fueron nombrados algunos maestros de procedencia castellana. Es decir, venían de fuera de Cataluña. Y entre ellos la directora que tuvimos en esta escuela de Casa Antúnez, que fue la primera escuela de patronato que yo tuve» (Entrevista inèdita a càrrec de Salomó Marquès). Dec aquesta informació a Natàlia Carbonell i Carla Ferrerós.

que van entrar en un procés de «descatalanització», de convergència lingüística cap al castellà. Candel reporta diferents casos, però només destaco el del *Silleté* i la Júlia:

Sempre parlaven en català, es barallaven i cridaven en català. Amb els veïns, encara que aquests els parlessin en castellà, ells en català. No sabien cap altre idioma. Van tenir fills, companys nostres de jocs. Amb nosaltres parlaven castellà. Entre ells i amb els seu pares, català. S'han fet grans, s'han casat amb immigrants de la darrera fornada, i els seus fills «només» parlen castellà. Hi ha hagut una regressió contrària a la d'aquests Ortiz, Rivera i Pelegrín que de vegades agafem per il·lustrar exemples contraris. (Candel 2008, p. 84).²²

El cas més avançat d'integració, no lingüística sinó cultural, és el que exposa Sagarra en el seu article de 1933: el jove murcià que concorre als Jocs Florals de Badalona, dels quals Sagarra era president, enviant-hi una «poesia en murcià»: Sagarra (1995, p. 296) en destaca la novetat i el que significa com a símptoma d'integració a la cultura catalana:

El que no s'havia produït encara, en el ram de la cultura murciana importada al nostre país, és el cas d'una autèntica poesia murciana que optés a ésser premiada en uns jocs florals catalans. És a dir, no sabia jo que aquell esperit dels jocs florals, aguantat i mantingut per don Francesc Matheu i pels casinos patriòtics del país, toqués el cor a un murcià i que demostrés una vegada més el gran esperit assimilista de Catalunya.

6.2. Un itinerari d'aprenentatge: *el cas de Lluís López del Castillo*

El cas més llargament documentat de plena integració lingüística al català és el de Lluís López del Castillo, recollit per Pernau (1997). Ens trobem davant d'un document sociolingüístic extraordinari: és exemple de biografia lingüística –línia d'interès de la sociolingüística sincrònica actual que treballa amb fonts orals– i, ahora, testimoni modèlic del que representa la voluntat d'un parlant a l'hora d'adquirir la llengua de l'altre.²³ A més, la microhistòria lingüística de López del

22. Candel és un testimoni que la consciència de l'altre està molt vinculada al fet lingüístic: és capaç de recordar els pocs catalanoparlants del seu barri o la catalanització simbòlica de companys seus castellanoparlants mitjançant el nom: *Peret, Txamet, Titu, Sisco, Siseta, Carmeta, Manel, Quico*. «Potser la cosa havia començat a tall de broma», aventura Candel (2008, p. 85) com a hipòtesi explicativa, «fins i tot per part dels seus mateixos pares, i quedà així per sempre».

23. En el context català actual, una excel·lent anàlisi de biografies lingüístiques basada en fonts orals obtingudes a partir d'entrevistes en profunditat es pot llegir a V. Bretxa (2003). Pel que fa a la voluntat del parlant com a motor determinant de cara a l'ampliació del seu repertori lingüístic, una gran aportació

Castillo no encaixa amb el relat sociolingüístic elaborat des de la història política i cultural, enquadrat dins de marcs conceptuals agonístics de *persecució* i *resistència*. Des d'aquest punt de vista, l'itinerari d'aprenentatge lingüístic de López es converteix en un cas preciós, ple de vàlua com a testimoni autèntic i excepcional per la manca de casos anàlegs narrats de manera més o menys detallada. El seu cas obliga com a mínim a complexificar els relats sociolingüístics hegemònics d'aquest període, i a situar les microhistòries lingüístiques individuals com a fonts de revisió i renovació dels relats polítics i institucionals en la mesura que poden representar contrapunts que permeten enriquir la interpretació de la llengua com a fet individual i col·lectiu, sense que aquest enfocament impliqui, òbviament, qüestionar (ni tan sols insinuar) el fet que la llengua catalana va ser durament i implacablement perseguida sota el règim franquista. Passem a analitzar, ara, l'evolució de la biografia lingüística de López.

El seu primer contacte amb el català es produeix cap al 1941, en els anys més durs i salvatges de la postguerra i del franquisme. López devia tenir 4 o 5 anys quan va entrar al col·legi i aquí la mestra (!) li permet fer dues descobertes: en primer lloc, el fet que més enllà de la seva llengua familiar, el castellà, hi ha una altra llengua, el català; i en segon lloc, i tan o més important que la primera descoberta, el fet que hi havia companys de classe i gent del seu barri que també tenien aquesta altra llengua. Aquestes dues descobertes, continuades per un conjunt d'experiències positives respecte a la catalanitat lingüística, acabaran portant López cap a una integració lingüística total. Pernau (1997, p. 32) ho reporta en aquests termes:

En Lluís va sentir parlar regularment català per primer cop al parvulari. Qui més utilitzava aquesta llengua era una monja que semblava incapaç de dir un sol mot en castellà. D'entrada, al petit dels López del Castillo li va semblar que aquella dona parlava malament; no entenia res del que deia! Però aviat va descobrir que hi havia gent al seu entorn que parlava una segona llengua, diferent de la que sempre havia escoltat a casa. Això li va cridar l'atenció. Igual que els altres nens es va haver d'esforçar per entendre la monja catalanoparlant. De seguida es va adonar que al barri, i fins i tot a classe, hi havia altres persones que sabien parlar català. Ell no podia ser menys, i en pocs anys, aquella segona llengua misteriosa va esdevenir, per a ell, la primera.

El viatge iniciàtic cap a la llengua misteriosa no va tenir estació final: el trajecte va continuar gràcies al fet de viure en un medi en què el català tenia una

en la història de la sociolingüística és l'obra *Acts of Identity* de R. B. Le Page i A. Tabouret-Keller (1985), que qüestionà determinades concepcions de comunitat lingüística.

presència social notable: el seu procés d'adopció lingüística va ser *natural*, en consonància amb el seu medi, catalanitzat per uns altres desarrelats: els lleidatans provinents de zones rurals que també s'havien establert a la Torrassa van possibilitar que els immigrants castellanoparlants veiessin amb naturalitat l'altra llengua i que es donessin altres casos d'integració lingüística com la de López:

El procés d'aprenentatge del català va ser natural. Ell afirma que el va aprendre als carrers de la Torrassa. Pel que recorda, la proporció de les dues llengües era de dos a un a favor del castellà, percentatge molt elevat en aquella època però que, segons creu, ara «ja voldríem tenir a molts barris». Un factor que el va ajudar a aprendre va ser que a l'entorn es vivia un «bilingüisme actiu», amb molta relació entre les llengües. Totes dues se sentien habitualment pel carrer i cap d'elles dominava sobre l'altra. La gent no les tenia per estranyes. Els grans s'adreçaven als nens en català, independentment de quina fos la llengua dels seus pares, i viceversa. En Lluís, quan anava a casa d'uns amics sovint descobria que els seus pares parlaven català. Els jocs infantils eren en català o castellà, indistintament... Començar a parlar el segon idioma era, per tant, un procés normal i quasi inevitable per a qualsevol veí. Aquesta situació era conseqüència de la gran igualtat social que es respirava pels seus carrers, creu ell. Al cap i a la fi, les famílies catalanes que vivien a la Torrassa dels anys quaranta també eren immigrades. La gran majoria procedia de zones rurals, preferentment de Lleida. Menys que els murcians, però ells també se sentien desarrelats de la seva terra enmig de la ciutat. (Pernau 1997, p. 32-33).

El cas és que, en un lapse de 4 o 5 anys, López ja s'havia fet seva l'altra llengua. La seva integració no es va aturar en l'adopció d'una altra seva llengua, la dels seus veïns, la del seu país d'acollida. A 7 o 8 anys, López fa un altre pas: avança cap a la integració cultural, amb l'aprenentatge del català com a llengua escrita, de cultura, cap als anys 1944-1945 (!). Entre el català après en l'ambient del seu barri i la literatura infantil a què té accés (Folch i Torres) percep una estranyesa, començant per la representació escrita de la llengua, l'ortografia:

Als 7 o 8 anys, Lluís López del Castillo ja parlava català. El primer llibre que va llegir li va deixar un amic quan en tenia 14. Va ser "Les aventures extraordinàries d'en Massagran". L'actual lingüista el recorda com un llibre realment difícil per començar, sobretot a causa del llenguatge barroc de Folch i Torres. El que més li va xocar d'aquella lectura van ser les grafies

d'algunes paraules, que ell havia imaginat que s'escrivien d'una altra manera (Pernau 1997, p. 33-34).²⁴

La progressiva catalanització no tenia aturador. Un cop adquirides les capacitats d'entendre, parlar i llegir la llengua, li faltava la capacitat d'escriure en català. En tot aquest procés d'adquisició completa de la seva altra llengua, en la seva educació lingüística, hi va tenir a veure tant el seu entorn com la seva família, castellanoparlant. Quant a l'entorn, un amic li va descobrir que era possible d'escriure en català. L'únic repte que li faltava era, un cop capacitat per entendre, parlar, llegir i escriure la seva altra llengua, destacar com a parlant d'una llengua que no li havia arribat per via familiar: «Un dia va “descobrir” que ell també el podia escriure, gràcies a un company que prenia apunts en la seva llengua. En aquells anys, el fill mitjà del comerciant de la Torrassa ja tenia el català entre cella i cella. Estava decidit a dominar la llengua millor que ningú» .

Un aspecte commovedor d'aquest itinerari d'aprenentatge lingüístic són els motius que el portaren fins al cim, un domini de totes les capacitats lingüístiques tan alt que va esdevenir un parlant destacat, tota una autoritat: un lingüista especialista en llengua catalana. Sens dubte, el seu petit medi catalanoparlant (amics, companys de classe, veïns) li alimentà el desig i la necessitat de posseir una altra llengua. Ara bé, un altre element determinant van ser els seus familiars més pròxims, els seus pares (castellanoparlants!), que per la seva manera rígida d'entendre les fronteres entre les dues llengües en contacte, van comminar-lo a adoptar-ne una de manera segura i prioritària: «Part de la culpa [de decidir-se de dominar la llengua millor que ningú] segurament va ser del pare, un purista lingüístic que li va inculcar la necessitat de decantar-se a utilitzar el català o el castellà, però ben parlat. No s'hi valia a enraonar la barreja col·loquial que normalment se sentia pel carrer, i que no era ni una cosa ni l'altra. Havia de decidir-se» (Pernau 1997, p. 33-34).

L'itinerari vital de López i el seu itinerari lingüístic esdevenen una mateixa cosa. Abans d'anar a la Universitat, i molt abans de convertir-se en un acadèmic i lingüista de referència, va desenvolupar les seves inquietuds lingüístiques mentre treballava fent de viatjant per tot Catalunya. La llengua dels altres, que ja era seva, la començà a sotmetre a anàlisi:

24. La fascinació per veure representada en l'escriptura la llengua més o menys apresada al carrer, també la recorda Candel (2008, p. 81-82) en la seva infantesa a les escoles del temps de la República: a través de llibres com *Lliçons de coses* o *Història de la natura*, «començàvem també a comprendre les misterioses fórmules dels nostres jocs: “els crancs de la carretera”, “*Los cangrejos!*” (que bé!), “carretera” (ja ho enteníem). Ens meravellava el fet que algunes paraules fossin de prosòdia i ortografia gairebé iguals en ambdós idiomes: “estàtues de sal”, “soldadets”, “sardinetes”, etc.».

El mateix bloc que utilitzava per anotar les bosses de canyella que li demanaven el feia servir per anar apuntant totes les expressions lingüístiques que li cridaven l'atenció. Fins al punt que les estones que li quedaven per anar a dinar les passava assegut en un banc cèntric de qualsevol poble o ciutat, fixant-se en la manera d'enraonar de la gent. Allà, sol al mig del carrer, escrivia les paraules, expressions i pronúncies que li resultaven noves. Si no havia entès bé el que havia sentit, fins i tot era capaç de superar la seva tímidesa i anar a demanar que li repetissin aquell terme que se li havia escapat (Pernau 1997, p. 34-35).

7. Conclusions

La immigració ha estat un fenomen social, demogràfic i econòmic d'una importància cabdal en la configuració de la Catalunya contemporània. No és en va que disciplines com la geografia humana o la història política i econòmica li hagin dedicat estudis diversos, tant pel que fa a les primeres onades immigratòries de les dècades de 1920 i 1930 com a les més tardanes de la dècada de 1960. En la mesura que els moviments de població han representat, almenys a Catalunya, el contacte de llengües i cultures diferents, la mateixa naturalesa del fenomen pot interpel·lar també la sociolingüística. Per les raons que siguin (tema històric, limitacions metodològiques, preferència per altres temes, etc.), un fenomen tan important per a la història de la Catalunya contemporània com la immigració murciana no ha merescut l'atenció de la sociolingüística. Aquest article ha pretès ser, en el marc de les ideologies lingüístiques i en el de la sociolingüística històrica general, una primera contribució a l'anàlisi de l'imaginari de l'altre i les actituds lingüístiques dels parlants en un context de transformació crucial de la societat catalana com és el que va representar la immigració murciana de les dècades de 1920 i 1930. Aquesta aproximació des de la sociolingüística històrica qüestiona la premissa bloomfieldiana segons la qual «feelings about language are inaccessible»; aquesta premissa també l'han posada en qüestió els estudis sociolingüístics sincrònics deutors del concepte laboví d'*inseguretat lingüística* (Nicole Gueunier 2003, p. 47).

A partir dels testimonis biogràfics dels immigrants que han configurat el meu corpus (Sentís 1994, Mateos 1994, Pernau 1997 i Candel 2008), he mostrat que tant els immigrants que s'estableixen a Catalunya com els catalans de les dècades de 1920 i 1930 tenen configurat un imaginari determinat de l'altre: els mateixos actors perceben que està format per diversos components (de perspectiva vital, culturals, socials, etc.), entre els quals cal comptar també el lingüístic. Per interpretar les meves fonts, he partit del fet que el prejudici no es pot limitar a

realitats estàtiques, d'aquí que hagi proposat la distinció entre *imaginari de partida* i, fruit del contacte de llengües i cultures, *imaginari en curs*, analitzats a partir de dos casos divergents (De Madre i Mateos). La llengua no es converteix sols en un lloc d'identitat, sinó també de discriminació: ho mostro en l'anàlisi de la nominació de l'altre (el gentilici marcat negativament) i de la nominació de l'espai físic, que en algun moment històric esdevé alhora frontera simbòlica entre l'endogrup i l'exogrup.

Fruit de l'arrelament progressiu de la immigració en la societat catalana, les actituds i els processos d'aprenentatge de la llengua aniran canviant. Al mateix temps que es poden observar diverses evolucions pel que fa al conjunt de prejudicis lingüístics, diverses biografies lingüístiques es van configurant. Entre aquestes, el cas més ben documentat, el més excepcional, és el procés de Lluís López del Castillo (Pernau 1997), que evoluciona des de la ignorància de l'altre (la descoberta es produeix en el context menys previsible segons el cànon interpretatiu de la història cultural i política) fins al grau de competència més alta a què pot aspirar un parlant: López ha esdevingut un lingüista especialitzat en llengua catalana de reconegut prestigi acadèmic.

Finalment, en aquest article crec haver mostrat que els testimonis biogràfics dels immigrants, que poden no tenir necessàriament una rellevància especial en l'àmbit literari o periodístic, poden ser objecte d'anàlisi microsociolingüística i que, tot i presentar límits metodològics evidents, poden esdevenir fonts valuoses de cara al coneixement de les actituds dels parlants i les seves biografies lingüístiques. És més, el pla microsociolingüístic pot interpel·lar el pla macrosociolingüístic (dos plans d'anàlisi aparentment desconnectats des d'un plantejament taxonòmic) i obligar a matisar, enriquir i complexificar el relat sociolingüístic i historiogràfic enfocat des d'una perspectiva cultural, política o institucional. El parlant segueix un itinerari lingüístic i identitari personal que, definint-se a si mateix i categoritzant els altres i l'espai en què es mou, construeix alhora la comunitat de parlants i la identitat col·lectiva.

Bibliografia

G.W. ALLPORT, *The Nature of Prejudice*, Nova York: Perseus, 1954.

D. AQUINO-WEBER; S. COTELLI; A. KRISTOL [ed.], *Sociolinguistique historique du domaine gallo-roman. Enjeux et méthodologies*, Berna: Peter Lang, 2009.

J. ARANGO, «Les primeres migracions del segle XX a Catalunya», dins *Immigració. Les onades immigratòries en la Catalunya contemporània*, Barcelona: Fundació Lluís Carulla, 2007, p. 19-33 (*Nadala 2007*, any 41).

C. BAKER, *Attitudes and language*, Clevedon/Philadelphia/Adelaide: Multilingual Matters Ltd, 1992.

F. BARTH, *Ethnic groups and boundaries: The social organization of culture difference*, Long Grove: Waveland Press, 1998, [1a ed: Boston: Little, Brown, 1969].

J. BLOMMAERT, «The debate is open», dins J. BLOMMAERT [ed.], *Language Ideological Debates*, Berlín/Nova York: Mouton de Gruyter, 1999, p. 1-38.

E. BOIX, «Cap a on va la lingüística catalana?», *Cap a on va la sociolingüística*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2006, p. 81-90.

V. BRETXA; M.À. PARERA, «*Et dona la base*. Itineraris biogràfics d'adquisició i ús del català del jovent castellanoparlant de Santa Coloma de Gramenet», Comunicació presentada al IV Congrés Català de Sociologia, 2003.

Consultable en línia: <<http://www.ub.edu/cusc>> [20.7.2009]

R. BROWN, *Prejudice: Its social Psychology*, Oxford: Blackwell, 1995.

A. CABRÉ, «Les onades migratòries en el sistema català de reproducció», dins *Immigració. Les onades immigratòries en la Catalunya contemporània*, Barcelona: Fundació Lluís Carulla, 2007 (*Nadala 2007*, any 41).

A. CALVO; E. VEGA, «Generalitat, partits polítics i immigració durant la Segona República», dins *La immigració als Països Catalans: Quaderns d'alliberament 2/3*, Barcelona: La Magrana, 1978, p. 17-27.

F. CANDEL, *Els altres catalans*, Barcelona: Edicions 62, 2008, edició no censurada.

J. M. CASASÚS, «Els reportatges primerencs de Carles Sentís que enceten la moderna tradició catalana del periodisme de recerca», *Cultura*, IV època, núm. 6, novembre 1989, p. 63-65.

S. COTELLI, «Sociolinguistique historique : un tour d'horizon théorique et méthodologique», dins D. Aquino-Weber; S. COTELLI; A. KRISTOL [ed.], *Sociolinguistique historique du domaine gallo-roman. Enjeux et méthodologies*, Berna: Peter Lang, 2009, p. 3-24.

A. DUCHÊNE, «Discours, changement social et idéologies langagières», dins *Sociolinguistique historique du domaine gallo-roman. Enjeux et méthodologies*, Berna: Peter Lang, 2009, p. 131-150.

J. L. ESPLUGA; A. CAPDEVILA, *Franja, frontera i llengua: conflictes d'identitat als pobles d'Aragó que parlen català*, Lleida: Pagès editors, 1995.

C. GINZBURG, *El formatge i els cucs*, València: Universitat de València, 2006.

A. GONZÁLEZ VILALTA, «La immigració vista pel catalanisme (1931-1936)», *Revista de Catalunya*, núm. 193, març 2004, p. 9-36.

N. GUEUNIER, «Attitudes and representations in sociolinguistics: theories and practices», *International Journal of the Sociology of Language*, núm. 160, 2003, p. 41-62.

J. GUILLAMON, «La novel·la catalana de la immigració», *L'Avenç*, núm. 298, gener 2005, p. 46-49.

A. JOUBERT, «Pour une sociologie du langage multidisciplinaire et de contraste : les exemples catalan et occitan», dins *Sociolinguistique historique du domaine gallo-roman. Enjeux et méthodologies*, Berna: Peter Lang, 2009, p. 25-46.

G. KREMnitz, «Sur la délimitation et l'individuation des langues avec des exemples pris principalement dans le domaine roman», *Estudis Romànics*, vol. 30, 2008, p. 7-38.

A. KRISTOL, «Textes littéraires et sociolinguistique historique : quelques réflexions méthodologiques», dins *Sociolinguistique historique du domaine gallo-roman. Enjeux et méthodologies*, Berna: Peter Lang, 2009, p. 25-46.

W. LABOV, *Sociolinguistic Patterns*, Filadèlfia: University of Pennsylvania Press, 1972.

E. LARREULA, *Dolor de llengua*, València: 3i4, 2002.

R. B. LE PAGE; A. TABOURET-KELLER, *Acts of identity, Creole-based approaches to language and ethnicity*, Cambridge: Cambridge University Press, 1985.

S. MARQUÈS, Entrevista a Joana Colom, Inèdita.

J. MATEOS MARÍN, *De Lorca a Barcelona*, Barcelona: Eco, 1994.

B. MONTOYA, *Alacant: la llengua interrompuda*, València: Denes editorial, 1996, (Col·lecció d'Investigació Francesc Ferrer Pastor).

R. L. NINYOLES, *Idioma i prejudici*, Palma: Raixa, 1982³.

J. PASCUAL, «Un economista català», dins J. A. VANDELLÓS, *Catalunya, poble decadent*, Barcelona: Edicions 62, 1985, p. 147-215.

A. PAVLENKO; A. BLACKLEDGE, «Introduction: New Theoretical Approaches to the Study of Negotiation of Identities in Multilingual Contexts», dins A. PAVLENKO; A. BLACKLEDGE [ed.], *Negotiation of Identities in Multilingual Contexts*, Clevedon: Multilingual Matters, 2004a, p. 1-33.

A. PAVLENKO; A. BLACKLEDGE, «“The making of an American”: Negotiation of identities at the turn of the twentieth century», dins A. PAVLENKO; A. BLACKLEDGE [ed.], *Negotiation of Identities in Multilingual Contexts*, Clevedon: Multilingual Matters, 2004b, p. 34-67.

G. PERNAU, *El somni català: 16 històries d'arrelament*, Barcelona: La Campana, 1997³.

J. PUJOLAR, *De què vas, tio?*, Barcelona: Empúries, 1997.

J. SABATER, *Anarquisme i catalanisme*, Barcelona: Edicions 62, 1986.

B. B. SCHIEFFELIN; P.V. KROSKRITY; K. A. WOOLARD [ed.], *Language Ideologies: Theory and Practice*, Nova York: Oxford University Press, 1998.

C. SENTÍS, *Viatge en transmiserià. Crònica viscuda de la primera gran emigració a Catalunya*, Barcelona: La Campana, 1994.

F. SUAY; G. SANGINÉS, «Un model d'anàlisi i intervenció en la submissió lingüística», *Anuari de Psicologia*, núm. 9 (1), 2004, p. 97-111.

A. TABOURET-KELLER, «Language and Identity», dins F. COULMAN [ed.], *The Handbook of Sociolinguistic*, Blackwell, 1997, p. 315-326.

J. TERMES, *La immigració a Catalunya i altres estudis d'història*, Barcelona: Empúries, 1984.

J. THORNBORROW, «Language and identity», dins *Language, society and power*, Londres/Nova York: Routledge, 2004², p. 157-172.

J. A. VANDELLÓS, *La immigració a Catalunya*, Barcelona, 1935.

J. A. VANDELLÓS, *Catalunya, poble decadent*, 1935.

S. VANDERMEEREN, «Research on Language Attitudes», dins *Sociolinguistics. Soziolinguistik: an International Handbook of the Science of Language and Society*, 2005, vol. 2, p. 1318-1331.

K. WOOLARD, «Les ideologies lingüístiques: una visió general d'un camp des de l'antropologia lingüística», *Revista de Llengua i Dret*, núm. 49, 2008, p. 179-199.